

Установчі документи юридичних осіб за законодавством України

Монографія присвячена комплексному дослідженню установчих документів юридичних осіб. у роботі розкрита сутність юридичної природи установчих документів юридичних осіб. Подана правова характеристика відносин, що виникають на підставі установчих документів юридичних осіб. розкриті особливості статуту, засновницького договору, установчого акта та меморандуму. Наведена аргументація, що установчими документами всіх юридичних осіб мають бути статuti.

Для фахівців у галузі цивільного права, вчених та викладачів юридичних вищих навчальних закладів та факультетів, аспірантів, студентів, практичних працівників, а також усіх, хто цікавиться питаннями цивілістики.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Т. І. Бровченко

**УСТАНОВЧІ ДОКУМЕНТИ
ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Монографія

Харків
«Право»
2016

УДК 347.19
ББК 67.304.0
Б88

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 2 від 21 жовтня 2016 р.)*

Рецензенти:

В. М. Кравчук – доктор юридичних наук, професор, суддя Львівського окружного адміністративного суду України;

Ю. М. Жорнокуй – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

Бровченко Т. І.

Б88 Установчі документи юридичних осіб за законодавством України : монографія / Т. І. Бровченко. – Х. : Право, 2016. – 216 с.

ISBN 978-966-937-093-8

Монографія присвячена комплексному дослідженню установчих документів юридичних осіб. У роботі розкрита сутність юридичної природи установчих документів юридичних осіб. Подана правова характеристика відносин, що виникають на підставі установчих документів юридичних осіб. Розкриті особливості статуту, засновницького договору, установчого акта та меморандуму. Наведена аргументація, що установчими документами всіх юридичних осіб мають бути статuti.

Для фахівців у галузі цивільного права, вчених та викладачів юридичних вищих навчальних закладів та факультетів, аспірантів, студентів, практичних працівників, а також усіх, хто цікавиться питаннями цивілістики.

УДК 347.19
ББК 67.304.0

ISBN 978-966-937-093-8

© Бровченко Т. І., 2016
© Оформлення. Видавництво «Право», 2016

ЗМІСТ

Переднє слово..... 4

Вступ..... 7

Розділ 1

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА УСТАНОВЧИХ ДОКУМЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

- 1.1. Генеза вчення про установчі документи юридичних осіб..... 10
- 1.2. Законодавче регулювання установчих документів
 юридичних осіб 34
- 1.3. Легалізація установчих документів юридичних осіб 57
- 1.4. Проблематика дійсності установчих документів
 юридичних осіб 88

Розділ 2

ВИДИ УСТАНОВЧИХ ДОКУМЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ТА ВИМОГИ ДО ЇХ ДІЙСНОСТІ

- 2.1. Статут 110
- 2.2. Засновницький договір 141
- 2.3. Установчий акт..... 164

Висновки..... 186

Список використаних джерел 191

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Тема цієї роботи на перший погляд сприймається такою, що не викликає значних питань ані в теоретиків, ані в практиків. Але це лише на перший погляд, адже коли вчитаєшся, то одразу стає зрозумілою та гамма питань, на які слід відшукати відповіді, а також спектр тих тонкощів, без яких юридична особа існувати не зможе.

Отже, установчі документи юридичних осіб... Здавалося б, що і їх юридична природа відома, і їх зміст доволі детально визначений в українському законодавстві, і зацікавленості в правозастосуванні норм про їх регулювання замало. Проте Т. І. Бровченко в монографії доводить протилежне. Вона наводить аргументи на користь того, що шлях до спрощення регулювання установчих документів є помилковим – вони мають неабияке значення для діяльності юридичних осіб і вміщують таке регулювання, яке має свої особливості порівняно із законодавчим.

У цьому є рація, оскільки в стані суперечливості українського законодавства при вирішенні спорів між учасниками юридичних осіб суду слід на щось спиратись. І це мають бути положення установчих документів.

Дивно, що учасники юридичних осіб часто не приділяють їх змісту належної уваги. Проте коли виникають проблеми, зокрема, про спадкування частки в статутному капіталі померлого учасника, прийняття до кола учасників подружжя на його вимогу в спорі про поділ майна тощо, передусім звертаються до установчих документів. Однак за їх відсутності регулювання подібних ситуацій спори можуть продовжуватися роками, що не на користь ані самим учасникам, ані іншим зацікавленим особам.

Неможливо обійти увагою й особливості правової природи установчих документів – всі вони хоч і мають таку назву, як родове поняття

тя, але одні з них є договорами (засновницькі), другі – актами (статути, положення, меморандум), а треті – взагалі містяться в нормативно-правових актах і по суті установчим документом бути не можуть (модельні статути). Із цього не можуть не слідувати й особливості відносин, що складаються в цієї юридичної особи. Якщо вона діє на підставі засновницького договору, то логічно, що ці відносини договірні, а якщо на підставі статуту – то корпоративні. Однак насправді чимало прибічників вважають наявними корпоративні відносини у всіх господарських товариствах, тобто і в повних, і в командитних. Які ж відносини складаються в юридичних особах, що діють на підставі положень та модельних статутів, а також у командитних товариствах, де між повними учасниками укладається договір, що є установчим актом (засновницький), а між вкладниками ніякого договору не існує – питання, які порушуються дослідницею.

Чимало уваги приділяється в роботі змісту установчих документів, що є цілком виправданим, оскільки це є рівнем правового регулювання – саморегулюванням, що здійснюється на локальному рівні. Зазвичай у цьому аспекті згадується про свободу договору і про нього як про джерело права. Натомість у всіх юридичних осіб є своє джерело права, що містить регулювання відносин, які складаються в них. Не приділяти цьому належного значення є не лише неправильним, а й нерозумним.

Авторка правильно вказує на больові точки в цій площині – це установчі документи приватних установ, це модельні статути, це відносини між вкладниками та повними учасниками командитних товариств – все це є або білими плямами, або вузлом суперечностей. У монографії пропонуються варіанти їх заповнення або, відповідно, вирішення.

Як наслідок належного і виваженого підходу до установчих документів юридичних осіб є й демонстрація їх впливу на суміжні відносини – відповідальності засновників та учасників, спадкові відносини, відносини спільної власності (на частку або акції) тощо.

Усе це зумовило необхідність широкого і докорінного, а разом із тим і нового осмислення поняття установчих документів юридичних осіб та їх видів. Читач може переконатися в тому, що це авторці вдалося зробити, а її пропозиції варті того, щоб їх використати при розробці

установчих документів, при вирішенні різного роду спорів, а також у подальшому аналізі всієї цієї правової матерії. Тому ця книга буде корисна як тим, хто вивчає цивільне право, так і практикам.

Хочеться побажати авторці плідної праці і подальшого поглиблення її наукових пошуків. Вона довела, що дослідницький погляд на те, що видається спершу відомим, приводить до виявлення тих прихованих прошарків, які містять проблеми, що заважають належним чином здійснювати права учасників цивільних правовідносин та захищати їх. І завдання дослідника полягає саме у тому, щоб це продемонструвати та запропонувати шляхи усунення недоліків. Із цим Т. І. Бровченко впоралася і тому її праця викликає обґрунтований інтерес і привертає до себе увагу.

Професор І. В. Спасибо-Фатєєва

ВСТУП

Реформування цивільного законодавства України стосовно регулювання юридичних осіб та введення нової класифікації їх організаційно-правових форм потребувало узгодження різних аспектів створення та діяльності. Серед них важливими є установчі документи, оскільки на їх підставі юридичні особи не лише створюються, а й діють протягом свого часу існування. Саме вони покликані регулювати відносини, в яких перебуватимуть особи, що створили або в подальшому стали причетними до юридичних осіб. Водночас сучасне регулювання установчих документів перебуває не на належному рівні. Чимало спорів виникає стосовно їх юридичної природи, а особливо після появи в законодавстві поняття модельного статуту. Різними є і думки стосовно виявлення недоліків установчих документів, їх фіктивності, застосування способів захисту у вигляді визнання недійсними установчих документів та наслідків цього, питань стосовно відповідальності засновників. Багато проблем виникає з позначенням як установчого документа установ установчого акта, особливо, що міститься в заповіті. Все це зумовлює необхідність широкого і докорінного, а разом з тим і нового осмислення поняття установчих документів юридичних осіб та їх видів.

Означених питань торкалися дослідники юридичних осіб, оскільки вони супроводжують ті чи інші аспекти їх вивчення. В українській цивілістиці це, зокрема, докторські дисертації І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. М. Кравчука, І. М. Кучеренко, кандидатські роботи І. П. Жигалкіна, К. О. Кочергіної, С. С. Кравченка, Л. С. Нецької, В. Д. Фучеджі, В. О. Чепурнова, Ю. В. Яковлева та ін.

Усе це свідчить про те, що дослідники виявляють інтерес до такої інституції, як юридична особа в різних її контекстах. Натомість до-

слідження її установчих документів, як правило, має похідний характер, а в цивільному праві комплексного дослідження природи установчих документів юридичної особи так і не було проведено, хоча проблематика в цій сфері через велику затребуваність практики є багатоаспектною, а суперечливість або колізії в регулюванні створюють теоретичну невизначеність та спричиняють труднощі у правозастосуванні.

Теоретичною основою для дослідження проблематики установчих документів юридичних осіб стали наукові праці з теорії права та цивільного права В. І. Борисової, С. М. Братуся, І. В. Венедіктової, О. М. Вінник, О. А. Воловик, Д. Д. Грімм, В. Б. Єльяшевича, Ю. М. Жорнокуя, О. С. Йоффе, А. І. Камінки, А. А. Кириллових, В. М. Кравчука, Н. С. Кузнецової, М. І. Кулагіна, І. М. Кучеренко, В. В. Луця, Р. А. Майданика, К. О. Маслової-Юрченко, В. П. Мозоліна, О. М. Переверзєва, Л. Й. Петражицького, С. О. Погрібного, І. В. Спасибо-Фатєєвої, А. Ф. Федорова, К. А. Флейшиць, Г. Ф. Шершеневича, В. Л. Яроцького та ін.

І хоча при дослідженні тих чи інших організаційно-правових форм або видів юридичних осіб та й взагалі того феномена, яким є сама по собі юридична особа, цивілісти безсумнівно торкалися тематики її установчих документів, це робилося на загальних засадах, залежно від мети, яку ставив перед собою той чи інший дослідник. Т. І. Бровченко ж зосередилася виключно на установчих документах, що дозволило їй виявити чимало проблем, які існують у цій сфері і запропонувати механізми їх подолання та розв'язання.

З огляду на зазначене, дослідження правової природи та правового режиму установчих документів юридичних осіб є актуальними. Тим більше, що законодавство України про порядок розробки, прийняття та зміст установчих документів не лише непозбавлене істотних недоліків, але й потребує істотного доопрацювання в контексті уніфікації. Дослідження окреслених проблем чи питань на монографічному рівні не велось, хоча потреба у цьому назріла давно.

Від того змісту, який було закладено до установчих документів юридичної особи, багато що залежить у подальшому. Це має велике значення і для регулювання відносин між учасниками та самою

юридичною особою, якщо вона побудована на корпоративних засадах або засадах членства. Не меншого значення набувають положення установчого документа й інших юридичних осіб, відносини в яких не можуть бути характеризовані як корпоративні. Насамперед це установи.

У роботі виявлено, що всі установчі документи, які регулюються цивільним законодавством (статути, засновницькі договори, меморандуми та установчі акти), є актами, але одні з них однозначно є правочинами (засновницькі договори), другі – однозначно правочинами не є (статути як локальні акти), а треті (установчі акти та меморандум) – є актами, правова природа яких може визначатися як правочини. Обґрунтовується, що модельний статут становить нормативно-правовий акт, якого достатньо для діяльності певних юридичних осіб, і в разі прийняття засновниками (або в подальшому – органами) юридичної особи рішення про діяльність на підставі модельного статуту у неї установчого документа взагалі не буде.

Доводиться, що установчим документом установи має бути статут. Установчий акт є лише вираженням волі особи створити установу і як такий може міститися в заповіті, може бути окремим документом на зразок рішення засновників про створення товариства. Якщо установчий акт міститься в заповіті, то установа має діяти на підставі модельного статуту. Якщо установчий акт приймає засновник чи засновники, то вони можуть обрати варіанти – або затвердити індивідуальний статут установи, або прийняти рішення про те, що вона діятиме на підставі модельного статуту.

Поява цієї роботи стала можливою за підтримки і допомоги наукового керівника, вчителя і наставника – доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України Інни Валентинівни Спасибо-Фатєєвої, якій автор висловлює свою щирю подяку.

Автор також вдячний рецензентам монографії – доктору юридичних наук, професору В. М. Кравчуку, доктору юридичних наук, доценту Ю. М. Жорнокую, а також усьому колективу кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

РОЗДІЛ 1

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА УСТАНОВЧИХ ДОКУМЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

1.1. Генеза вчення про установчі документи юридичних осіб

Історичний аспект становлення юридичних осіб безпосередньо пов'язаний з такою їхньою невід'ємною характеристикою, як установчі документи. Втім, передусім доцільно нагадати думку Франческа Паола Казаволи – почесного голови Конституційного суду Італії щодо досліджень. Згадавши Гермогеніана *cum hominum causa omne jus constitutum sit* (D. 1. 5. 2), він акцентував увагу на висловленнях, які в певний момент «історії» (або краще було б сказати «в історії») набувають досконалого звучання і відповідають ідеям оновлення (хоча б і після вікового інкубаційного періоду в міру накопичення міриад незначних змін)¹. Спираючись на цю мудру думку, слід враховувати те, що протягом тривалого часу «міриади» змін в уявленні про те чи інше правове явище формували його бачення, яке час від часу змінювалося. Причиною цього були насамперед економічні засади суспільної діяльності, а як наслідок – засади правові. Для аналізу рухатимемося шляхом, який зазвичай обирають дослідники правових категорій, – від Давнього Риму, через Середньовіччя та індустріальний прорив XVIII–XIX ст. до наших часів (Нових та Новітніх – XX–XXI ст.).

Романісти та пандектисти вказують на зародження в Давньому Римі поняття юридичної особи. Вже тоді було закладено початок бачення

¹ Див.: Древнее право. *Ius Antiquum*. №1 (26) [Текст]. – М. : ИД В. Ема, 2013. – 288 с.

як суб'єктів правового спілкування не лише фізичних осіб, а й об'єднання осіб, які виступають в обігові як єдине ціле, якісно відмінне від сукупності суб'єктів. Такими соціальними одиницями, наділеними правами приватних осіб, у римському праві вважаються професійні та релігійні союзи, місцеві цивільні общини, державну казну¹.

Безумовно, одним із найдавніших видів об'єднань громадян були релігійні колегії (корпорації) – жерці та безпосередньо релігійні колегії, а також церковні інститути християнського періоду², які діяли на підставі внутрішніх статутів та правил. За часів ранньої Республіки, при освяченні храму понтифіки визначали його правоздатність, затверджували статут храму, встановлювали межі священної території, права храму, особливості жертвовного ритуалу, характер розподілу прибутку³.

Другим важливим напрямом розвитку вчення про юридичні особи, що зародилося в Давньому Римі, був їх поділ на публічні та приватні, що згодом набуває все більшого значення. Поряд із державою стали користуватися самостійною правоздатністю міські громади, а також інші корпорації – жрецькі колегії, понтифи та ін. (*collegia templorum, sodalitates*); цехи (*collegia fabrorum, pistorum* та ін.); товариства державних відкупників (так звані *societates publicanorum*) і багато інших.

Існує думка, що в римському праві колегії, корпорації і т. п. (у тому числі публічні колегії жерців та інші релігійні колегії) належали до сфери публічного права⁴, адже приватними могли бути лише

¹ Див.: Дождев, Д. В. Римское частное право [Текст] : учеб. для юрид. вузов и фак. / Д. В. Дождев. – М. : Норма, 2003. – 784 с.

² Див.: Муромцев, С. А. Избранные труды по римскому и гражданскому праву [Текст] / С. А. Муромцев. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2004. – 765 с.; Римське приватне право [Текст] : конспект лекцій. Практикум / за ред. Є. О. Харитонов. – Х. : Одісей, 2000. – 272 с.; Суворов, Н. С. Об юридических лицах по римскому праву [Текст] / Н. С. Суворов. – М. : Статут, 2000. – 299 с. – (Классика российской цивилистики); Харитонов, Е. О. Основы римского частного права [Текст] / Е. О. Харитонов. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 403 с.

³ Див.: Кривенко, Ю. В. Виды юридических лиц в римском праве [Текст] / Ю. В. Кривенко // Римське право і сучасність : тези наук. доп. міжнар. наук.-метод. конф. (м. Одеса, 19–20 трав. 2006 р.) / М-во освіти та науки України, Одес. нац. юрид. акад. ; Хмельниц. ун-т управління та права / уклад. В. О. Гончаренко, Р. Є. Еннан. – О. : Фенікс, 2006. – 66 с.

⁴ Див.: Суворов, Н. С. Об юридических лицах по римскому праву [Текст] / Н. С. Суворов. – М. : Статут, 2000. – 299 с. – (Классика российской цивилистики).

фізичні особи. Бурхливим було корпоративне життя в період Республіки.

Згодом, вже в епоху Київської Русі, до публічних юридичних осіб стали відносити православну, католицьку та євангелістську церкву з їх організаціями, а решту юридичних осіб вважати приватними¹.

На підтвердження бачення публічності регулювання церкви в Київській Русі можна навести Церковний статут князя Володимира, що визначав чимало її прав та обов'язків як суспільного утворення. Це було на той час не лише важливо, а й показово, оскільки саме церковні організації були одними з небагатьох, що мали ознаки юридичної особи. Зокрема, це визначення того, які люди повинні бути підвідомчі церкві та єпископам, встановлення церковної десятини, звільнення від княжого суду та торгових податей, дозвіл на створення церковних судів з віднесенням до підсудності всіх справ із порушення правил церкви, а поміж того, справи із спадкування, надання єпископам права нагляду за торговими мірами і прибутками з цього та ін.

Приймались й інші статuti, якими визначалось правове становище церкви як окремої установи в суспільстві². У 996 р. князь Володимир прийняв статут, відповідно до якого до обов'язків духовенства входило піклування про бідних та знедолених, у зв'язку із цим визначена статutom десятина призначалась не лише на утримання приходських церков та монастирів, а також на утримання створених ними богоугодних закладів та лікарень³.

Важливим із часів Давнього Риму стало те, що існування юридичної особи не залежить від її складу: попри зміни учасників юридична особа залишається тією ж. Отже, юридична особа є таким союзним утворенням, яке стає суб'єктом прав⁴. І слід сказати, що це було однією із найпрогресивніших на той час правових новел.

¹ Див.: Дернбург, Г. Пандекты. Общая часть [Текст] / Г. Дернбург ; пер. Г. фон Рекенберга ; под рук. и ред. П. Соколовского, проф. Моск. ун-та. – М. : Унив. тип., 1906. – 1009 с.

² Див.: Беляев, И. Д. История русского законодательства [Текст] / И. Д. Беляев. – СПб. : Лань, 1999. – 309 с.

³ Див.: Трайнин, О. М. Роль христианской церкви в формировании института благотворительности [Текст] / О. М. Трайнин // Закон. – 2003. – № 10. – С. 75–76.

⁴ Див.: Гримм, Д. Д. Лекции по догме римского права [Текст] / Д. Д. Гримм ; под ред. и с предисл. В. А. Томилова. – М. : Зерцало, 2003. – 496 с.

Не вдаючись до дискусії стосовно розробки римським правом вчення про юридичні особи¹ і виходячи з доведення істотних відмінностей між товариством та тим союзним утворенням, яке набуло статусу юридичної особи, зауважимо, що це стало підставою (або викликало необхідність) розробки тих норм, якими б керувалися учасники цього союзного утворення (надалі – корпорація). А те, що корпорація виникла саме як таке утворення, сумнівів не викликає. Лише є розбіжності в тому, скільки осіб могли її створювати.

Був час, коли вважалося, що для цього мали домовлятися принаймні три члени, спираючись на вислів Нерація: *Neratius Priscus tres facere existimat collegium, et hoc magis sequendum est* (1.85 D. de V. S. 50, 16)². Згодом стали визнавати, що це правило не виключає можливості утворення корпорації і двома членами. Але хоч як би там не було, між ними мала існувати згода стосовно істотних засад їх співіснування як причетних до корпорації осіб.

Існує думка, що в цей період створення юридичних осіб залежало цілком від їх засновників за єдиної умови, *ne quid ex publica lege corrumpant* (1. 4 D. de colleg. 47, 22). Однак така думка поділяється не всіма дослідниками, оскільки з визнання свободи асоціації ще не випливає, що будь-яка асоціація могла набути значення юридичної особи лише через бажання її засновників³.

Для більшості дослідників участь держави у створенні професійних об'єднань не викликає сумніву. Однак висловлювалися й інші думки,

¹ Див.: Золоева, Л. Мировая культура: Древняя Греция. Древний Рим [Текст] / Л. Золоева, А. Порьяз. – М. : Олма-Пресс, 2000. – 278 с.; Новицкий, И. Б. Основы римского частного права [Текст] / И. Б. Новицкий. – М. : ТЕИС, 1972. – 310 с.; Подпригора, А. А. Основы римского гражданского права [Текст] : учеб. пособие для студ. юрид. вузов и фак. / А. А. Подпригора. – Киев : Вентури, 1994. – 234 с.; Покровский, И. А. История римского права [Текст] / И. А. Покровский. – СПб. : Летний сад, 1998. – 527 с.; Римське приватне право [Текст] : конспект лекцій. Практикум / за ред. Є. О. Харитонов. – Х. : Одісей, 2000. – 272 с.; Харитонов, Е. О. История частного (гражданского) права Европы [Текст] / Е. О. Харитонов. – Одесса : АО Бахва, 1998. – Т. 1. – 344 с.

² Див.: Гримм, Д. Д. Лекции по догме римского права [Текст] / Д. Д. Гримм ; под ред. и с предисл. В. А. Томсилова. – М. : Зерцало, 2003. – 496 с.

³ Karlowa, O. Rumische Rechtsgeschichte [Текст] / Otto Karlowa. – Leipzig : Veit & comp., 1895. – Bd. 1, т. II. – 2447 р.

що оскільки такі об'єднання є приватними організаціями, а не публічними корпораціями, вони створювалися за приватною ініціативою і не привертали уваги держави.

Проте найбільш поширеним баченням є те, що держава сприяла створенню організацій ремісників вже в сервієву епоху. У республіканську епоху держава не втручалася в створення цих організацій і не заважала цьому, допоки вони не ставали засобом в руках осіб, які боролися за владу. Аналогічна ситуація була з релігійними об'єднаннями, які створювалися доволі вільно. Принаймні жодних даних про інше до нас не дійшло. В. Б. Єльяшевич має рацію, коли зазначає, що якби ці союзи самі по собі були незаконними, то для їх розпуску не потрібно було б спеціальної постанови сенату¹.

Натомість все більше дискутувалося те, що для виникнення корпорації достатньо бажання її учасників, котрі створюють цю корпорацію як окрему особу, а з часом стало стверджуватися, що союзу таких учасників державною владою мають бути спеціально подаровані (пожалувані) права юридичної особи².

Яка насправді складалася ситуація з приводу цього, достеменно не відомо, але безумовно, що Цезар скасував усі колегії, за винятком жрецьких та древніх цехів, а створюватися вільні корпорації могли лише з дозволу сенату або імператора (див. 1. 1. pr. D. quod cuiuscunque universit. 3, 4). Отже, з цих часів і майже до XX ст. створення нових корпорацій було прерогативою державної влади. Логічно, що для цього стало необхідно ідентифікувати таку корпорацію та визначити основні засади її діяльності.

Унаслідок цих двох вагомих причин виникає потреба в розробці документів, де містилася б необхідна інформація про корпорацію та її учасників. Такі документи мали на меті впорядкувати відносини між учасниками, між учасниками та корпорацією – з одного боку, а з другого – довести до широкого загалу всі необхідні відомості про корпорацію, необхідні для вступу у правовідносини з нею.

¹ Див.: Ельяшевич, В. Б. Юридическое лицо, его происхождение и функции в римском частном праве [Текст] / В. Б. Ельяшевич. – СПб. : Типо-литогр. Шредера, 1910. – 514 с.

² Див.: Савиньи, Ф. К. фон. Система современного римского права [Текст] / Ф. К. фон Савиньи. – М. : Статут, 2011. – Т. 1. – 514 с.

З часом ці два напрями формування уявлення про документи, які згодом отримали назву установчих, почали втілюватися у певні норми з встановленням порядку їх прийняття, змісту та відповідною їх фіксацією.

Відносини між учасниками корпорації потребували домовленості про їх узгоджені дії як осіб, причетних до корпорації. Зі зростанням кількості учасників корпорації виникла потреба в делегуванні певним особам повноважень діяти від імені всіх, а сама корпорація стала набувати рис окремого суб'єкта права.

Загальну характеристику корпорації можна знайти у Гая, який зазначав, що вона має своє майно, свою касу і довірену особу для ведення своїх справ (1. 1 § 1 D. quod cuiusc. univ. 3, 4). Так, уже на той час, крім загальних зборів, існували й розпорядчі комітети, які ними обиралися та призначалися для безпосереднього ведення справ корпорації. Навіть деякі її члени стали користуватися особливими пільгами – *jura singulorum*¹. Нескладно помітити, що це стало прообразом органів корпорації в сучасному її розумінні.

Дещо інша передісторія установ, управління якими як окремим майном, призначеним для певної мети, могло бути доручене за установчим актом одній або кільком особам. Не виключалась також організація установи й на корпоративних засадах. Натомість дестинатори (особи, в інтересах яких діяла установа) не тільки цілком усувались від управління нею, а й не завжди отримували від неї користь, задля якої створювалася установа, адже це питання вирішували її розпорядники. У разі відмови від отримання надходжень від установи дестинатори не мали права вимагати її надання через суд. За обома видами організацій наглядала держава.

Другим важливим напрямом є узгодження майнових прав та інтересів учасників корпорації. Це викликано об'єднанням учасниками свого майна та подальшим інвестуванням, розподілом прибутку, отриманого корпорацією, між учасниками та спрямуванням його на подальший розвиток корпорації. Ці питання з часом стали предметом ґрунтовних досліджень українських вчених, оскільки саме в інтересі

¹ Див.: Гримм, Д. Д. Лекции по догме римского права [Текст] / Д. Д. Гримм ; под ред. и с предисл. В. А. Томсилова. – М. : Зерцало, 2003. – 496 с.

джерело прав учасників та засновників юридичних осіб. Саме інтереси обумовлюють розробку установчих документів юридичної особи таким чином, аби досягти максимального їх задоволення.

Зазвичай інтерес розглядається як усвідомлена потреба, що проявляється у вигляді бажань, намірів і прагнень. Загальноприйнято з давніх часів і дотепер спиратися на бачення поділу інтересів на публічні (суспільні, громадські) та приватні. Перші розуміють як єдиний взаємозв'язок суб'єктів у процесі їх діяльності, спрямованої на задоволення спільних потреб. Приватні інтереси обумовлені потребою у різного роду благах, необхідних окремій особі. Найважливішим при цьому є узгодження приватних та публічних інтересів на різних рівнях, що дозволить забезпечити їх гармонію та прогрес. Це стосується й установчих документів юридичних осіб, які розроблялися так, що час від часу поставали питання принципового значення, зокрема, про відповідальність учасників (засновників), правовий режим майна, що ними передається юридичній особі, яку вони створюють, участь в управлінні юридичною особою тощо. Необхідно було постійно дотримуватися балансу між тим, наскільки держава може втручатися в регулювання цих відносин в юридичній особі, наскільки в цьому є сенс і наскільки це торкається публічних інтересів. Тому динаміка регулювання цих відносин очевидна, що ставало підставою для дослідження відповідних підходів та втілення їх у законодавчі механізми.

У цивілістиці особливу увагу всі ці аспекти почали привертати ще за радянських часів, що і стало поштовхом для проведення досліджень такими відомими вченими, як М. С. Малєїн¹, В. П. Грибанов², С. Сабікенов³, І. Л. Брауде⁴, Г. А. Свердлик⁵. Останній, наприклад, виходить

¹ Малєин, Н. С. Охраняемый законом интерес [Текст] / Н. С. Малєин // Сов. государство и право. – 1980. – № 1. – С. 27–34.

² Грибанов, В. П. Интерес в гражданском праве [Текст] / В. П. Грибанов // Сов. государство и право. – 1967. – № 1. – С. 51–57.

³ Сабикенов, С. Изучение категории интереса в праве [Текст] / С. Сабикенов // Сов. государство и право. – 1968. – № 5. – С. 112–116.

⁴ Брауде, И. Л. К вопросу об объекте правоотношения по советскому гражданскому праву [Текст] / И. Л. Брауде // Сов. государство и право. – 1951. – № 3. – С. 56–58.

⁵ Свердлык, Г. А. Гражданско-правовые способы сочетания общественных, коллективных и личных интересов [Текст] / Г. А. Свердлык. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1980. – 72 с.

з того, що інтерес є «результатом відображення у свідомості суб'єктів цивільного права об'єктивних умов їх існування та розвитку, а також намірів, прагнень і мотивів до участі в цивільних правовідносинах з метою найбільш повного задоволення майнових, немайнових і організаційних потреб»¹. Пізніше з'явилися фундаментальні праці С. В. Михайлова², О. В. Малько і В. В. Субочева³ та інших дослідників.

В українській правовій науці з 90-х рр. минулого сторіччя продовжено дослідження інтересів і насамперед в напрямі юридичних осіб. Це зроблено в наукових працях О. М. Вінник⁴, О. А. Воловик⁵, О. М. Переверзєва⁶, І. В. Венедіктової⁷, Ю. М. Жорнокуя⁸ та ін.

Хоча і складно через час, що минув, та різні позиції дослідників скласти повне уявлення про корпорації давніх часів та про фіксацію домовленостей між їх учасниками документально, але наведені напрями таких домовленостей очевидно є логічними. Зокрема, вже на той час вирізняли *universitates ordinatae*, корпорації, «що управлялись

¹ Свердлык, Г. А. Гражданско-правовые способы сочетания общественных, коллективных и личных интересов [Текст] / Г. А. Свердлык. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1980. – 72 с.

² Михайлов, С. В. Категория интереса в российском гражданском праве [Текст] / С. В. Михайлов. – М. : Статут, 2002. – 205 с.

³ Малько, А. В. Законные интересы как правовая категория [Текст] / А. В. Малько, В. В. Субочев. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2004. – 359 с.

⁴ Вінник, О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / О. М. Вінник ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 32 с.

⁵ Воловик, О. А. Господарсько-правове забезпечення корпоративних інтересів [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / О. А. Воловик ; НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 2005. – 20 с.

⁶ Переверзєв, О. М. Господарсько-правове забезпечення корпоративного контролю в акціонерних товариствах [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / О. М. Переверзєв ; НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 2004. – 20 с.

⁷ Венедиктова, І. В. Охорямый законом интерес в гражданском праве [Текст] : монография / И. В. Венедиктова. – Харьков : Точка, 2012. – 508 с.

⁸ Жорнокуй, Ю. М. Суб'єктивне корпоративне право і законний інтерес: актуальні аспекти корпоративного правореалізаційного застосування [Електронний ресурс] / Ю. М. Жорнокуй // Право і безпека. – 2011. – №4. – С. 189–195. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pib_2011_4_44.pdf.

на підставі особливого статуту або уставу, та *universitates inordinatae*, що не мали особливого статуту або уставу»¹. Щодо установ, то згадується про установчий акт, який визначає їх організацію та інші питання (стосунки з дестинаторами тощо).

Утім, слід мати на увазі, що об'єднання осіб того часу не мали дієздатності. Це обумовлювалося тим, що їх діяльність зосереджувалася в однієї особи або розподілялася між кількома. А вже ступінь такого розподілу став із часом диктувати засади функцій управління, розпорядження, користування майном, контролю за цими процесами тощо. Хто саме визнавався в кожному конкретному випадку представником корпорації, визначалося її статутом, установчим актом або, за відсутності такого, законом².

Із часом почало формуватися коло проблем, розв'язанням яких і дотепер займається сучасне приватне право, тобто тих, які були актуальними на той час і є зараз, – це визначення меж, в яких юридичні особи відповідають за незаконні дії своїх представників. У римському праві став формуватися підхід, що за делікти своїх представників юридична особа відповідає тільки в тому випадку, якщо вона завдяки вчиненню делікту збагачувалася, і тільки в межах збагачення. Залишаючи поза межами цього дослідження питання представництва взагалі і представників юридичної особи зокрема, зауважимо лише, що такий підхід не було сприйнято в праві наступних поколінь. У Середньовіччі сформувався протилежна доктрина про відповідальність юридичної особи за неправомірні дії своїх представників³.

Аналіз формування правових витоків створення юридичних осіб, оформлення їх правового становища та підходів до управління в проєкції на майбутнє доводить, що в римському праві закладалися істотні основоположні підходи, певні з яких існують і дотепер, деякі з часом переглядалися і навіть відкидалися. Дійсно, на багато років наперед римське право стало регулятором відносин, які склалися в суспільстві майже всіх європейських держав, переживши і саму Римську

¹ Див.: Гримм, Д. Д. Лекции по догме римского права [Текст] / Д. Д. Гримм ; под ред. и с предисл. В. А. Томилова. – М. : Зерцало, 2003. – 496 с.

² Там само.

³ Там само.

державу і знаходячи свій розвиток у працях глосаторів та постглосаторів¹. Проте певні зміни в правовому регулюванні корпорацій були викликані розвитком економічних відносин і, перш за все, індустріальними зрушеннями XVIII–XX ст.

До цього часу на території сучасних українських земель не було інтересу до регулювання порядку створення об'єднань осіб. В XI–XV ст. держава не проводила певної політики стосовно добровільних купецьких та інших об'єднань. Їх мета була суто приватною і не цікавила представників влади. Зміни відбулися із запровадженням на українських землях магдебурзького права (1494–1497), яке діяло до середини XIX ст., а в Галицько-Волинських землях – із початку XVI до середини XVIII ст.²

У Статутній договірній грамоті Василя I і митрополита Кіпріана передбачалося: «а десятиннику на десятину насад имати за въездное, и за Рождественое, и за Петровское, пошшины шесть алтын, а боле того не надобе ничто; а имати зборное о Рождестве Христове, а десятиннику имати своя пошлина о Петрове дни...»³.

У цей період створювалося багато монастирів, які відігравали важливу роль у становленні церкви. Монастирі були в кожному давньоруському місті або його передмісті, ставали частиною міської структури і структури князівського управління.

Об'єднавши у своїх руках великі земельні володіння, церкви та монастирі були найбільшими феодалами і намагалися забезпечити безпеку своїх володінь та закріпити повинність залежного населення. Міські братства були аналогічні цеховим корпораціям і мали свої статuti. У спеціальних братських домах відбувалися сходки братчиків, обговорювалися спільні справи, чинився суд, робилися внески і пожертви, влаштовувалися колективні обіди тощо.

¹ Див.: Гримм, Д. Д. Лекции по догме римского права [Текст] / Д. Д. Гримм ; под ред. и с предисл. В. А. Томсилова. – М. : Зерцало, 2003. – 496 с.

² Див.: Кирилловых, А. А. Эволюция договорных товариществ в нормативном измерении: отечественный и зарубежный опыт [Текст] / А. А. Кирилловых // Законодательство и экономика. – 2013. – № 8. – С. 63–71.

³ Див.: Юшков, С. В. Памятники русского права [Текст] / С. В. Юшков, А. А. Зимин, В. Ю. Софронов. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1952. – Т. I. – 287 с.

Із XIII ст. поширюється так зване складництво¹, що ґрунтувалось на сімейно-родинних зв'язках і було прообразом простого товариства та, можливо, сучасного фермерського господарства. Воно не потребувало формалізації, але зі зростанням обсягів, з набуттям рис комерційних відносин та відповідно зі збільшенням матеріальних вкладів його учасників ситуація поступово змінювалася.

Утім, об'єднання купців Давньої Русі були схожі на сучасні товариства², адже фактичні зв'язки, що склалися в них, не мали тих необхідних елементів, які сьогодні характеризують товариство. Цей термін стає прийнятним для об'єднань, що формуються вже пізніше – у XVII–XVIII ст.

Якщо товариством є спілка, що не має відокремленого майна та не становить у цьому розумінні самостійної господарської одиниці, то юридична особа є саме таким союзним утворенням, має самостійне майно, відмінне від майна окремих його учасників, користується відповідними правами та має відповідні обов'язки.

Попри вагомні тогочасні економічні зрушення у торгівлі і промисловості і навіть вагому державну підтримку, правове регулювання товариств у цей період так і не набуло послідовності. За тогочасним законодавством ці об'єднання були договірними, їх учасники виступали як єдине торговельне підприємство, яке, втім, не було суб'єктом права. Тому ці відносини ніяк не фіксувались, а регулювались звичаєвим правом.

Згодом така спільна діяльність трансформувалася в «артіль», що також не була юридичною особою, а мала риси простого товариства, що здійснювало підприємницьку діяльність. Проте за такого об'єднання осіб не мало місця об'єднання майна, внесення учасниками вкладів, що також позбавляло його ознак простого товариства³. Проте воно

¹ Див.: Юшков, С. В. Памятники русского права [Текст] / С. В. Юшков, А. А. Зимин, В. Ю. Софронов. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1953. – Т. II. – 442 с.

² Див.: Новицкая, Т. Е. Некоторые аспекты правового регулирования экономики в Древнерусском государстве [Текст] / Т. Е. Новицкая // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11: Право. – 1996. – № 5. – С. 43–53.

³ Див.: Шукина, Е. М. Содержание и юридическая природа договора простого товарищества по российскому гражданскому праву [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. М. Шукина. – М., 2002. – 200 с.

Книги, які можуть вас зацікавити

Товариства з
обмеженою та
додатковою
відповідальністю:
практичний посібник

Перейти до галузі права
Корпоративне право

[Перейти на сайт →](#)